

ДОБРОТО И НЕГОВИТЕ ПРОЯВЛЕНИЯ

30. Добро и добродетел

Що е добро?

В общ смисъл добро е всичко, което ние смятаме за ценно, благоприятно и полезно, а също и всичко, което допринася за осъществяване на хуманните цели в този свят.

От гледище на Бога доброто е Негово качество. Бог е самото добро, Той е олицетворение на доброто.

В морален аспект - поведение, което хармонира с етическите принципи; в стопански - това, което удовлетворява материалните потребности на човека; в обществен - добри са ценностите, които утвърждават справедливостта според народа; в религиозен аспект - добро е това, което възвисява човека духовно. Като етическа категория доброто е основа на морала - дефиниция, която се приема от всеки представител на етиката.

Доброто в езическия (нехристиянски) свят

За да схванем по-пълно смисъла на това основно нравствено понятие, трябва да се запознаем с представите за добро на някои антични философи, библейски и църковни писатели и по-късни мислители. Много често през културната история на човечеството в понятието добро са се влагали различни съдържания, дори понякога доброто се е смятало за зло, а злото - за добро. Когато някой представя злото за добро, той наврежда на своя морал без да засяга същността на доброто. Различните измерения, които придобива доброто, се обуславят от моралната култура на хората и от духовната им зрялост.

Как се е схващало доброто преди повече от 20 века? Според Сократ доброто е полезното и хубавото в живота и е тъждествено с щастието на хората. Всички, които имат знание за доброто, постъпват правилно и разумно.

Към учението за доброто и добродетелите на Сократ и Платон Аристотел въвежда свои оригинални съждения. Той говори за доброто, което принадлежи на човека от неговото начало, и за друго добро, добри способности, които се придобиват чрез възпитание и философско образование. Към четирите Платонов и Сократови добродетели - мъдрост, мъжество, умереност и справедливост, той въвежда щедрост, великолепие и благородство, които присъстват в регистъра на много добродетелни хора.

Интересно е разбирането на Барух Спиноза (XVII век) за доброто. Според него доброто и злото не са същности. С тях се означават само характеристики на битието: с добро се бележи положително свойство, а със зло - неговото отсъствие. Друг е смисълът на доброто в живота на човека. Предвид оцеляването му и постигането на

определени цели добро е всичко, което запазва човека, увеличава мощта му и гарантира просперитета на рода му. Спиноза е убеден, че доброто е вродена потенция у човека, която му помага да се усъвършенства.

Какво е съдържанието на доброто в Стария Завет на Библията?

Още в първите стихове на книга Битие е употребена думата добро: „Видя Бог, че светлината е добро нещо“. Тук става дума за битийно добро - светлината е добро. Доброто е и оценъчна категория: „Видя Бог всичко, що създаде, и ето, беше твърде добро“. Бог сам оценява Своето творение като добро. Забелязваме, че доброто в Свещеното Писание се свързва пряко с Бога. То произхожда от Бога, както и всеки съвършен дар, и хармонира с Божиите действия. Доброто принадлежи към света на ценностите, но се проявява в този свят като духовно и материално благо и е достъпно за хората. Според християнската етика Бог е абсолютно добро.

В Новия Завет

Понятието добро в Новия Завет се свързва с личността, делото и учението на Исус Христос, което определя и неговото съдържание. В евангелския разказ за посещението на Исус Христос в дома на Марта и Мария се говори за степени на добро: „Мария избра добрата част, която няма да ѝ се отнеме“. Добрата част според Христовата оценка означава знания за света и Бога, които са по-ценни от грижите за дома, които поглъщали времето и силите на домакинята Марта. За първи път в историята на човечеството се разкрива видимо земният и духовният смисъл на доброто. Разговорът между Исус Христос и двете сестри илюстрира възможността на човека да избира отделни форми на доброто и чрез тях да осмисля живота си. Изборът на универсалното добро е свързан с вярата в Бога. Новият Завет е изпълнен с разкази за доброто. В тях доброто се схваща винаги като нещо самоценно и възвишено.

Тази новозаветна идея за доброто се развива по-нататък и от църковните писатели. Св. Василий Велики разбира доброто като присъствие на Бога у човека, което вдъхновява неговото добротворство. В цялото си богословие и особено в практическата си дейност той разкрива доброто в любовта към човека и справедливите отношения между хората.

Видове добродетели

В духа на богословско-философската традиция Тома Аквински учи за два вида добродетели:

а) свръхприродни, на които Бог е източник, а човекът ги развива; и б) продуцирани от нашата природа, към които принадлежат всички придобити чрез труд и обучение добродетели.

Християнските богослови и философи представят добродетелите като пирамида, състояща се от два пояса: първият включва четирите философски добродетели - мъдрост, мъжество, умереност и справедливост, а вторият - трите християнски добродетели - вяра, надежда и любов. Ако приемем истината, че моралът е движение на човека към съвършенство, разбираме, че тази пирамида го илюстрира правилно.

Кардиналните добродетели образуват ансамбъл от четирите главни добродетели, които изпълняват ролята на образец и принципно ръководство в поведението на човека. Кардиналните добродетели са и естествена основа за зараждане на всички други добродетели.

Началото на основните добродетели трябва да търсим във философията на Сократ, макар първите философски текстове, които формулират учението за четирите кардинални добродетели, да се съдържат в Платоновия диалог „Федър“. Платон свързва учението за добродетелите (аретология) с учението за душата и концепцията за обществото. Всяка от трите части на душата - разумна, волева и чувствена, отговаря на добродетелите мъдрост, мъжество и умереност. Четвъртата добродетел - справедливост, хармонизира отношенията между другите добродетели в частния и общественния живот на човека.

Християнска аретология - критерий за добро

В личностен и практически аспект понятията „добро“ и „добродетел“ имат определена относителност. Не за всеки човек, дори и за по-големи обществени групи дадена добродетел притежава една и съща стойност. Като критерий за преценка служат обикновено културата, възпитанието, възрастта, религиозната принадлежност, професията и т.н. Да вземем за пример една от четирите основни философски добродетели - умереност: за даден човек е израз на умереност, ако си поръча в ресторанта супа с хляб и чаша безалкохолно. За друг е умереност, ако има към обедата си второ и десерт. За един е мъжество да отиде да се сражава за родината си. За друг е мъжество да се напълни с експлозиви, да се взриви на обществено място (камикадзе) и избие стотици невинни.

И тъй кой е критерият, по който ще се оцени мъжеството като добродетел?

Християнството създава нова и непозната за никоя друга религия или философия аретологична перспектива. Христос дава мащаба, еталона, критерия, въз основа на който доброто и добродетелта оправдават напълно своето съдържание. Върховен критерий за добро, добродетел и нравствено съвършенство е любовта. Заедно с вярата и надеждата тя очертава пътя на човека към Бога. Но в същото време любовта осмисля напълно живота на човека и хуманизира отношенията между хората. Тя е целта, към която се стремим, и двигателят на живота ни.

Добродетелите са най-силният фактор за усъвършенстването на човека. За да изградим по-пълна представа за доброто, трябва да имаме предвид и следното:

Първо - добро е нещо, което съществува, има смисъл и заема място в живота на хората. То не е идея, защото ако е идея, ще бъде далеч от нас и дори да влияе върху живота ни, не би могло да проникне в сърцата ни.

Второ - доброто не е извън света, тъй като ако е извън света, ще бъде непостижимо и непотребно за хората. Затова доброто трябва да се търси в света на хората. Ако доброто се намира извън нас, то ще ни води към корисни търсения, ще подклажда антагонизъм между нас и ще ни разделя. За да бъде доброто добро, трябва да е близо до хората, трябва да е еднакво близо до всички хора, за да не нарушава

междупersonностните отношения. Опитите за приближаването към доброто трябва да са опити за сближаването на хората помежду им.

Доброто е вечно и непобедимо. Дори и тогава, когато е атакувано от злото, запазва своята върховна ценност. Затова огромна част от човечеството обича доброто и хиляди хора се стараят да бъдат добродетелни, като всеки развива според възможностите си определени добродетели.

31. Нравствен закон

Бог създаде физическия свят и вложи в него закони, чрез които този свят съществува. Същите закони се проявяват адекватно и у човека - една съвършена форма на физическия свят. Но за да може човекът като физическо и духовно същество да изпълни предназначението си, Бог вложи, закодира в него и нравствен закон. Така чрез физическия и нравствения закон човекът осъществява непосредствена връзка с физическия свят и Бога - с двата извора на своето битие, включва се ритмично в реда на света и се стреми към съвършенство.

Що е нравствен закон?

Обикновено ние свързваме думата закон със задължителни за спазване писани правила за живот в група или голяма общност. Изучаваме също съдържанието на обществените и природните закони. Но нито един от тях не е като нравствения, поради което не можем да разберем характера му с помощта на знанията си за тези закони. Не би могло да бъде и по-различно, защото нравственият закон се проявява в духовната сфера на човека, която е отражение на божествената.

Освен Библията, като даден от Бога писмен закон, съществува и друга мярка за нравствения живот на човека. Тя е много по-всеобща от съдържащите се в библейските книги нравствени норми, тъй като е записана от Бога в ума и сърцата на всички хора. Но нейното разчитане не е лесно и просто, поради което темата за нравствения закон е постоянно обсъждана и недостатъчно изяснена.

Най-пълно развитие на концепцията за естествения нравствен закон намираме в християнската етика. Тя се основава на твърдението, според което действията на всяко същество произтичат от неговата природа, където се съдържа основната насока на действието. А действията на всяко същество биват проектирани отгоре.

Този принцип е валиден и за човека.

Природата на всяка вещь зависи от нейната форма и предназначение. Тази форма у човека е мислещият дух. Затова разумността е най-важно, съществено свойство на човека и присъщата му склонност към добро се основава именно на нея. Разумността в действията на човека е гарантирана от закона, който е вложен у самия човек.

Този етически възглед за човешката духовна същност като извор на нравствения закон, очертан в най-общи линии, има свои по-далечни анализи в древната философия. Независимо от това основите на учението на нравствения закон са в

Библията и са свързани с вечния Божи закон, чиито проявления античният свят не познава задълбочено.

В своите изследвания Блажени Августин изхожда от Бога като източник на света и основа на неговия ред. Светът не е хаотичен. В него съществува удивителен ред, направляван от определени закони. Хармонията и редът в космоса са израз на съвършената воля на Твореца и на Неговия ум. Волята на Твореца има характер на вечен закон. В Августиновото богословие вечният закон е реализиране на Божията воля в устройството на света и неговия ред. Всъщност вечната мъдрост нарежда действията на всички същества.

Най-висшият закон обхваща не само сътворения свят, но и всички същества, които го обитават, а също и хората. При това по-нисшите от човека същества изпълняват Божията воля несъзнателно и без участие на волята (чрез инстинктите), а човекът - винаги съзнателно и свободно. Пътя на човешките действия Бог очертал в началото. Неговият творчески замисъл, разбран като вечен закон, означава за тях основна линия и най-правилен път.

Въз основа на истината за вечния закон етиката изгражда своята теория за нравствения закон. Тя вижда в него някакъв обективен нравствен ред, зададен от Бога в човешката същност и възможен за разбиране с помощта на човешкия разум.

Съдържанието на нравствения закон се изразява непосредствено в моралните принципи. Естествено, до пълно познаване същността на принципите човек достига след умственото си съзряване и разширяване на опита си. Когато човек се научи да използва своя ум, той разбира нравствения закон като нещо очевидно и полезно.

Съдържание на нравствения закон

Основният принцип на нравствения закон обобщено гласи приблизително така: длъжен си да извършваш добро, а злото да избягваш. Непосредствено очевидни за високо просветените хора са също и общите насоки за нравствено поведение, в които първият основен принцип намира приложение в отношенията на хората помежду им и с Бога. Тези общи принципи можем да предадем със следните думи: Трябва да почитаме Бога; Да не правим на другите това, което не желаем те да правят на нас; Да развиваме ума си; Да вършим всичко с мярка. Това поведение създава ред, който е цел на християнския морал, но нравственият закон е по-висш от този ред.

След грехопадението духовната връзка между Бога и човека била нарушена. Човекът вече не бил способен да разбира Бога, а нравственият закон престанал да бъде вярна мярка за добро и зло. За да спре духовния упадък на човечеството, Бог изпраща на юдеите писан (откровен) закон. Десетте Божии заповеди, които Мойсей оповести пред своя народ, са външен видим израз на съдържанието на невидимия нравствен закон, вложен в нашия ум.

Ето последните шест заповеди, които регулират отношенията между хората:

Почитай баща си и майка си. Не убивай. Не прелюбодействай. Не кради. Не лъжи. Не пожелавай дома на ближния си; не пожелавай жената на ближния си.

а) Функции

Предвид недоброто морално състояние на хората, този закон има възпиращ, забраняващ характер: „Не прави...!“. В най-широките си очертания той обхваща целия живот на юдеите като ограда и е страж на всички изходи от нея. Записаните в Десетте Божии заповеди норми, които определят отношенията между Бога и човека, разкриват съдържателна духовно-нравствена педагогика. На това съответства характерът на нравствения закон и вътрешното състояние на човека. Приведените по-горе заповеди не създават само мирни и спокойни човешки отношения. В тях се разкрива главно високата ценност на човешката личност. Това става ясно при внимателно вникване в съдържанието на последната заповед: „Не пожелавай жената на ближния си, дома, нивата!“. Тази заповед насочва мислите на човека към корена на греха - сърцето, и забранява всякаква намеса във физическия и духовния живот на другите хора. Тук се говори за голямата морална вреда, която можем да причиним и на себе си, когато пожелаваме нещо чуждо, тъй като пожелаването е нахлуване в личното битие на пожелания и неуважение към него.

б) Цели

Целта на богооткровения нравствен закон е да възпита волята на човека и да развие ума му, за да познае действията на своя нравствен закон. Педагогическата гледна точка тук е главната, от чиято позиция следва да разбираме съдържанието на богооткровения закон. Старозаветното възпитание е имало характер на влияние върху волята на човека чрез учение и развиване на висока духовна дисциплина, посредством които човек постига психофизически контрол и разумни решения.

в) Христовият закон

Иисус Христос изпълнява старозаветния закон, като го освобождава от временните му форми. Той разкрива неговото вътрешно съвършенство. А след това провъзгласява откровения закон на сърцето, а не само на действието. „Слушали сте, че бе казано на древните: Не убивай; а който убие, виновен е пред съда. Аз пък ви казвам, че всеки, който се гневи на брата си без причина, виновен ще бъде. Бе казано също на древните: не прелюбодействай. Аз пък ви казвам, че всеки, който поглежда на жена с пожелание, вече е прелюбодействал с нея в сърцето си.“ Въвеждайки по този начин закона в дълбините на човешката душа, Иисус Христос го възстановява като човешки, вътрешен, като изява на нашата същност, а не само като външна положителна заповед. В същото време Спасителят пояснява, че този наш вътрешен закон е изискване на Божията воля.

Нравственият закон е мярката у нас, която ни сочи доброто и злото и разликата между тях.

Този закон реагира при всяка ситуация, когато предстои да вземем решение за добро и зло. Но той реагира правилно, ако е развит. Обратно, ако е на ниска степен на развитие, човекът (неговият носител) избира често злото, което смята за добро. Ако успеем да възпитаеме нравствения си закон, той няма да ни подведе и ние не бихме сгрешили. Всеки път, когато се колебаем между две алтернативи, той би ни показал полезната. За тази цел трябва да го тренираме, както тренираме ума си, и да се научим да познаваме сигналите му. Всеки, който успее да постигне това, ще има верен ръководител в живота си.

32. Съвест

От старогръцките митове знаем, че в древна Гърция лошите хора били преследвани от еринии - богини на отмъщението. В съседен Рим въздаянието се изпълнявало от сродни на тях фурии. Тайнствена сила се намесвала и в живота на отделни хора, сред които бил и Сократ. Всеки път, когато атинският мъдрец бил въвличан в -трудни обстоятелства, вътрешен глас му нашепвал какво да прави.

Прояви на съвестта

В действителност чрез тези митологични образи се разкрива съвестта на човека, чиито прояви се чувстват най-ясно, когато тя ни упреква и наказва. Но съвестта създава и спокойствие в душите на добрите хора.

В Свещеното Писание и в художествената литература са описани много случаи, когато съвестта предупреждава злонамерените, бичува лошите и наказва злодеите. Да си припомним Каин, който заради братоубийството преживява много страдания и не намира мир на земята. Още по-тежки са мъките и страданията от угризенията на собствената съвест на Юда Искариотски, който предава Иисус Христос, а след това се обесва.

Дълбоко драматични и убедителни са образите на Шекспировите герои Макбет и лейди Макбет, на Пушкиновия Борис Годунов, на Друмевия Иванко, както и много други. Библейските и класическите писатели познават в дълбочина съвестта на човека, умеят да отразяват нейната същност и като я персонифицират, разкриват строгите ѝ, но справедливи наказания за лошите постъпки на хората.

Библията, литературата, киното, театърът и цялата психотерапевтична традиция показват колко важна за духовния живот на човека е съвестта, а дори не само за духовния. Въпреки огромния ни опит за действието ѝ в самите нас ние не знаем къде се локализира у човека, какви са механизмите на нейното задвижване и действие.

Тези въпроси занимават хората, откакто са започнали да размислят за себе си. Отговорите им се появяват по различни пътища.

Със съвестта и с нейната чувствителност се занимава и психологията на личността, която учи за съществуващ център у човека, в който се съсредоточават психичните основи на „аз“-а. От този център произлиза чувството ни за идентичност и самосъзнание. Когато човек активира своя „аз“ или пробужда съвестта си и организира творческите си сили, той изгражда хармонично съществуване. Този „аз“ - особен духовен център, се определя от Стария Завет с думата „сърце“. Там се зараждат страстите на човека, възникват мотивите за делата му, изгражда се духовният му образ. Един аспект от многозначителността на тази дума е изразът „човек с добро сърце“, което означава благороден човек.

В Стария Завет

Според Стария Завет човек е изградил верни критерии за оценяване на добро и зло. Старозаветните писатели свързват познаването на нравствените ценности със сърцето на човека. Това се потвърждава от следния текст: „Придържай се, човече, към съвета на сърцето си, защото за теб няма никой по-верен от него". Знаем, че сърцето ни говори за много повече истини, отколкото биха ни казали най-добрите ни приятели и познавачите на душата. Тази убеденост се проектира и върху морала ни. Това чувство изразява ясно цар Соломон в молитвата си към Бога: "Дай ми, Боже, разумно сърце (чиста съвест), за да ръководя твоя народ и да разпознавам що е добро и що е зло". С помощта на съвестта си човек осъзнава и оценява както добрите, така и лошите си дела: „Престъпленията ни пред Тебе, Боже, са многобройни и греховете ни свидетелстват против нас. С нас са винаги престъпленията ни и беззаконията си знаем".

Според Новия Завет от сърцето излиза добро и зло: „Добрият човек от доброто съкровище на сърцето си изнася доброто, а лошият от лошото съкровище на сърцето си изнася лошо". Съвестта прониква до най-дълбоките пластове на човешката психика. За съществуването на определена морална инстанция, която оценява доброто и злото, се говори на много места в Библията, макар авторите да не я наричат съвест. Впрочем едва ли има друга книга, в която толкова пълно, ясно и обективно се разглежда естеството на съвестта, нейната същност и въздействието ѝ върху хода на човешките дела.

Функции на съвестта

Предвид състоянието на юдеите Библията говори главно за практическите функции на съвестта, които се проявяват в поведението на човека. Те се разделят на нормативни и рефлексивни.

а) Рефлексивна

Преди човек да предприеме някаква работа, се замисля върху нея и резултатите, които ще произлязат. Разумният човек винаги размисля предварително и се вслушва в гласа на съвестта си, а неразумният и особено горделивият не се съобразява с нищо и действа спонтанно. В размисъла на разумния човек съвестта се проявява като наставник. Тази функция е рефлексивна и поддържа равновесие в поведението му. Заради това добро старозаветни писатели препоръчват да изследваме своите пътища и да се обръщаме към Бога.

Съвестта се проявява и като свидетел пред съд, а свидетелства въз основа на съгласуваността (или несъгласуваността) между човешкото поведение и върховния нравствен закон - Бог. „Защото нашата похвала е тая: свидетелството на съвестта ни ..." Обективното свидетелство на съвестта придава на човешките постъпки достоверност и правдивост: „Ние отхвърляме тайните срамни дела, без да прибъгваме до хитрост, а като се препоръчаме всекиму на съвестта".

Като обхваща всички сфери на човешката психика, съвестта разкрива също емоционални състояния като радост, тревога и скръб: „Истина говоря в Христа, не лъжа - свидетелства ми моята съвест". Радостта е винаги резултат от добра постъпка. А лошата поражда страх у човека и съвестта го измъчва.

б) Нормативна

Свещеното Писание разкрива и нормативната функция на съвестта, когато тя постановява да се постъпва честно и справедливо: „И върши каквото е право и добро, за да ти е добре“. Такова постъпване потвърждава правотата на нравствения закон. Както изпълняването изискванията на съвестта при честния човек заслужава одобрение и му носи похвала и вътрешно спокойствие, така отхвърлянето на повелите на съвестта предизвиква угризения и тревожност. Съвестта на човека е постоянно будна, поради това и нощем тя нашепва и предупреждава. Затова горко на този, който извършва зло вместо добро и се опитва да измами съвестта си.

Добра и лоша съвест

От гледна точка на нормативната функция съвестта се определя като добра или лоша. Добрата съвест поражда винаги спокойствие у човека. Тя предразполага към открити и дружелюбни отношения между хората. Лошата съвест се ражда от лоши думи и лоши постъпки. Тя може да постигне ниска степен на чувствителност, а нейният притежател да се превърне в безсъвестен човек. Тази квалификация отразява недобро човешко състояние. Човек с лоша съвест се отдалечава не само от доброто, но и от вярата в Бога. А хората без съвест са играчки в ръцете на сатаната.

Съвестта е гласът на Бога

Като върховен страж на човешкото поведение съвестта е пряко свързана с Бога, чийто глас говори на човека. „В началото Бог надари човека с проникателност и разум и му показва доброто и злото. Той положи окото Си на сърцата ни, т.е. на съвестта ни“. Чрез нея Бог наблюдава делата на човека и ги претегля на везните на справедливостта Си. Но тъй като съвестта на човека е все пак погрешима, нейните оценки се съдят окончателно от Бога.

Всички положителни духовни способности на човека са ценни, но съвестта изпълнява много специални функции, което я отличава от другите. Тя е окото, с което Бог вижда делата ни, и гласът, чрез който разговаря с нас. Съвестта е едновременно оценител и съдия. Но оценъчната сила и справедливото въздаване на съвестта зависят от нравствената чистота на човека. У неморалния човек съвестта е притъпила своята чувствителност и не реагира на злото. На такъв човек тя не може да помогне. И все пак съвестта не заглъхва никога у човека, дори когато той се превърне в злодей. Тя продължава да тлее и може неочаквано да се пробуди, за да осъди човека според делата му. Често този съд завършва трагично за злия.

Оптимистично е, че съвестта е дар, който се възпитава и развива. Тя е както наш морален законодател, така и вечен ученик, който се усъвършенства през целия ни живот. Оценъчните действия на съвестта и въздаятелните ѝ функции се формират под влияние на много фактори, не всички от които човек съзнава. Върху възпитанието на съвестта се отразява целият комплекс от преживяванията ни: стремежи, склонности, знание, култура, вяра и други. За да бъде обективен критерий за морала на човека, съвестта трябва да се превърне в най-достоверен изразител на изискванията на нравствения закон.